

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ПРОЦЕСУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ: ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИЙ ВИМІР

В статті розкрито складові процесу педагогічної взаємодії в особистісно орієнтованому педагогічному процесі, зацентровано увагу на значенні визначення стадій комунікації.

Ключові слова: педагогіка взаємодії, особистісно орієнтована педагогіка, суб'єкт-суб'єктні відносини, спілкування, партнерство.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Гуманітаризація та гуманізація сучасної системи освіти передбачає, що навчально-виховний процес у школі та позашкільному навчальному закладі ставатиме більшою мірою особистісно насиченим та особистісно значущим, зростатиме цінність як особистості учителя, так і особистості учня; їхня взаємозалежність та взаємовплив у навчально-виховному процесі набиратимуть все більшої ваги.

У зв'язку з цим, професійна підготовка педагогічних кадрів має включати в себе не лише оволодіння педагогом новими знаннями, але й сприяти розвитку у нього відповідних особистісних якостей. Традиційні методи монологічного виховання та навчання є недостатніми у сучасній школі. Необхідна розробка нових підходів до проблеми взаємин учителя та учня, які давали б оптимальний результат у вихованні та розвитку особистості дитини. Завдання школи полягає в тому, щоб надати учневі можливість пошуку своєї індивідуальності, шляхів самоактуалізації, розвитку, саморозвитку особистості.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... В сучасній педагогіці та психології проблему педагогічної взаємодії, сутність особистісно орієнтованої педагогіки розглядають Д.Белухін [1], І.Бех [2], В.Красновський [3], О.Легун [4], М.Рибаківа [7], О.Рудницька [6], В.Серіков [8] та ін.

Однак виникла необхідність у внесенні суттєвих змін до принципів побудови процесу взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу при розробці нової парадигми освіти, в основі якої – акцентування уваги на внутрішньому світі дитини, на середовищі, в якому вона живе, на мотивах її навчання, самоосвіти та саморозвитку.

Формулювання цілей статті... Такого плану досліджень в сучасній педагогіці на сьогодні дуже мало. Тому аналіз сутності і змісту процесу педагогічної взаємодії при особистісно орієнтованому підході в педагогіці є **метою** цього дослідження. Основним **завданням** статті є виокремлення змістових складових процесу педагогічної взаємодії в особистісно орієнтованому педагогічному процесі.

Виклад основного матеріалу... За твердженням Д.Белухіна, поняття „особистісно орієнтована педагогіка” як теорія й практика навчання професійної діяльності має на увазі:

- індивідуально-особистісну орієнтацію на кожного студента в процесі навчання;
- індивідуально-особистісну орієнтацію на кожного учня в процесі педагогічної діяльності молодого фахівця;
- індивідуально-особистісну орієнтацію кожного педагога на самого себе й свої можливості;
- індивідуально-особистісну орієнтацію на розв'язок педагогічних завдань, що виникають у процесі педагогічної взаємодії, а також на специфіку й особливості ситуацій педагогічної взаємодії [1, 9].

У концепції особистісно орієнтованої педагогіки поняття „навчально-виховний процес” („педагогічний процес”) свідомо замінене поняттям „процес педагогічної взаємодії”. Як бачимо, сама назва підкреслює принципову відмінність педагогічної взаємодії від традиційного поняття „навчально-виховний процес”, що є у своїй сутності процесом авторитарного керування й контролю педагогом за учнями.

Вітчизняна педагогіка радянського періоду користувалася поняттям „педагогічна взаємодія”, трактуючи його як „взаємну активність і співробітництво педагогів і вихованців у процесі їхнього спілкування в школі” [1, 78]. Це визначення поверхове й, по суті, лише констатує наявність двох сторін, які беруть участь у певній взаємодії, не визначаючи при цьому ні її сутності, ні її характеру. А реальний характер активності й співробітництва у процесі педагогічної взаємодії в радянській школі був пронизаний духом контролю й диктату над учнем.

Активність і співробітництво з боку учнів найчастіше були вимушеними, оскільки саме педагог визначав чим, як, для чого треба займатися на уроці, після уроку, на канікулах і т.д. Але й

сам педагог також не був вільний у виборі змісту й методів своєї діяльності – їх йому визначали вищі інстанції у вигляді нормативних і директивних документів, яким навчально-виховний процес повинен був бути беззаперечно підпорядкований.

Сучасна особистісно орієнтована педагогіка дає інше визначення педагогічної взаємодії: „Педагогічна взаємодія є взаємозалежним процесом обміну впливами різного роду між його учасниками, який приводить до розвитку пізнавальної діяльності, інтелекту, емоцій, уяви, до формування й удосконалення соціально значимих якостей особистості його учасників” [1, 79].

Ми розуміємо суб'єкт-суб'єктну взаємодію як полісуб'єктний, міжособистісний процес, ознаками якого є рівноправність, при різнозобов'язаності суб'єктів взаємодії, вчителя і учня, особистісна зорієнтованість, діалогічність спілкування. Велику роль при втіленні у життя суб'єкт-суб'єктної взаємодії має відігравати створення відповідного середовища, сприятливого як для розвитку дитини, так і для професійної самореалізації вчителя. Ознаками такого середовища є: гуманізація педагогічного процесу, за якої учень не втрачає своєї індивідуальності; гуманітаризація наукових методів педагогічного впливу; наближення навчання до реалій життя і використання у цьому сенсі як особистого, так і колективного досвіду; взаємодопомога, взаємоповага суб'єктів спілкування. Педагогічна взаємодія своєрідна: її зміст та способи визначаються завданнями виховання і навчання учнів. Завдання заздалегідь передбачають зміну стану, перетворення властивостей і якостей вихованців. Тому можна констатувати, що педагогічний процес є процесом, у якому соціальні ідеї перетворюються в якості особистості.

Будь-яка взаємодія людей між собою передбачає спілкування й спільну діяльність. Процес педагогічної взаємодії також складається із двох складових частин: педагогічного спілкування й спільної діяльності педагогічного змісту.

Принциповими характеристиками цих складових є рівність у спілкуванні й партнерство в спільній діяльності.

Рівність у спілкуванні забезпечується, по-перше, взаємоповагою до особистості учасників спілкування, а по-друге, – діалектичним принципом самого процесу спілкування – навчаючи й розвиваючи учнів сам педагог навчається й розвивається з допомогою своїх вихованців. А головне – органічним прийняттям педагогом гуманістичних і демократичних основ взаємодії людей між собою.

Партнерство в спільній діяльності має на увазі наявність якихось суб'єктивних інтересів у кожній з сторін, але здійснення практичних дій цими сторонами в інтересах всіх учасників. Той факт, що кожний із означуваних суб'єктів має свої самостійні цілі діяльності, не заважає впливові суб'єктів один на одного й утворенню зв'язків між ними. Вітчизняні науковці, розглядаючи питання про педагогічну взаємодію, вбачають цілі педагога, діяльність якого спрямована на те, щоб навчати, у підготовці педагогічного процесу (діагностика учнів, вибір типу педагогічного впливу, планування й організація навчальної діяльності учня) та його здійсненні (формування мотивації дій, управління навчальною діяльністю учня). Відповідно цілями учня є виконання необхідних дій з об'єктами, які опановуються, та керівництво своєю навчальною діяльністю, її саморегулювання. Проаналізувавши цілі суб'єктів навчального процесу, українська дослідниця О.Рудницька виокремила три види педагогічної взаємодії: того, хто навчає – із об'єктом вивчення; того, хто навчає, із тим – хто навчається; того, хто навчається – із об'єктом вивчення, – виходячи з яких, вона зробила важливий для практики педагогічної взаємодії висновок: центром педагогічного процесу є взаємодія учня з навчальним матеріалом, яку забезпечує і регулює педагог [6, 69].

Спільна діяльність – організована система активності індивідів, які взаємодіють, спрямована на доцільне виробництво матеріальних і духовних об'єктів. Педагогічна діяльність – діяльність педагога, включена в єдиний процес із навчальною діяльністю учнів, що й визначає її як спільну діяльність. У спільній діяльності педагогічної взаємодії присутнє виробництво якихось матеріальних предметів: запису в зошитах, малюнки, схеми, діаграми, вироби на уроках праці, макети, моделі й т.д. Існують також і духовні предмети, під якими маємо на увазі формування ставлення до самого себе, до інших людей, до навчання, до навколишнього світу. Сюди також можна віднести результати емоційно-чуттєвих переживань морального, естетичного й інших планів.

Головною умовою і одночасно основною формою педагогічної взаємодії суб'єктів навчального процесу є педагогічне спілкування того, хто навчає, із тим, хто навчається. Практично на всіх етапах розв'язання педагогічних завдань педагог вдається до адекватної системи педагогічного спілкування, через яку, власне, і організовується педагогічна взаємодія. Ось чому неодмінним елементом будь-якого педагогічного завдання завжди виступає завдання щодо організації педагогічного спілкування. У зв'язку із цим педагогічна діяльність педагога може бути

представлена як неперервна низка завдань щодо організації педагогічного спілкування; завдань, які передбачають побудову педагогічної взаємодії, адекватної поставленим навчальним цілям.

В узагальненому вигляді завдання з організації педагогічної взаємодії зводяться до повідомлення педагогом певної інформації і спонукання суб'єктів навчального процесу до відповідних дій. Повідомлення, в свою чергу, може бути реалізоване як розповідь, повідомлення, репліка, відповідь, рапорт тощо. Відповідно розрізняють такі різновиди спонукання: пропозиція, вимога, порада, завдання, пересторога, попередження, запрошення, прохання тощо.

Відповідно до логіки педагогічної взаємодії виділяють такі стадії комунікації:

1. Моделювання педагогом очікуваного спілкування із учнями протягом процесу підготовки до безпосереднього педагогічного спілкування. На даному етапі має місце своєрідне планування комунікативної складової структури педагогічної взаємодії, що відповідає педагогічним завданням, педагогічній ситуації, індивідуальності педагога, особливостям окремих учнів і навчальної групи в цілому.

2. Організація власне педагогічного спілкування між суб'єктами навчального процесу. Важливим моментом цього етапу є привернення й наступне утримання педагогом уваги учнів, оскільки ефективне спілкування із суб'єктами навчання можливе за умови, якщо увага тих, хто навчається, повною мірою сконцентрована на викладачеві.

3. Керування спілкуванням в процесі педагогічної взаємодії. Зазвичай даний етап передбачає уточнення умов і структури педагогічного спілкування.

4. Аналіз результатів спілкування й моделювання нового педагогічного завдання. Цю завершальну стадію нерідко визначають як стадію зворотного зв'язку у спілкуванні. Вона зазвичай здійснюється у вигляді різноманітних опитувань і анкетувань [5, 77].

Слід зауважити, що представлена логіка педагогічної взаємодії у реальній педагогічній діяльності може бути коригована і змінена. До прикладу, окремі етапи можуть виявитися недостатньо чітко проявлені або бути згорнуті.

Особистісно орієнтована педагогіка виділяє такі основні способи спільної діяльності педагога й учнів:

1. Замкнутість – людина відчуває потребу звільнитись від впливів іншого й не вступає з ним у контакт, тим самим відсторонюючись від спільної діяльності з ним. У шкільній практиці це означає зануреність дитини в себе, у свої мрії, фантазії й т.п. Головна причина, хоча й не завжди усвідомлювана, – невдоволення тим, як і на що витрачається час – нудна тема уроку, нудотний голос учителя, поведінка сусіда по парті й т.п.

2. Ритуали – це чергування стереотипних послідовних дій, відомих і зрозумілих навколишнім, від поширеного життєвого „Як справи?“ до вставання школярів на початку уроку, привітання вчителя й дозволу сідати. Дозволяє дотримуватися загальноприйнятих норм поведінки, заощаджує час і зменшує витрату сил. В основі цього способу спільної діяльності лежить позитивне ставлення до партнера по спілкуванню, де звична стереотипна форма діяльності дозволяє заощаджувати час.

3. Робота – полягає у виконанні якоїсь операції: рішення завдань, виконання вправ, списування з дошки, усна відповідь і т.д. У чистому виді „робота“ не передбачає емоційного залучення двох сторін, які беруть участь у спільній діяльності.

4. Розвага – обговорення якихось нейтральних цікавих предметів або якісь дії розважального характеру. Розваги як самостійний вид спільної діяльності можуть проводитись в спеціально організованому тимчасовому просторі, наприклад, шкільному вечорі, а можуть бути включені як сторонній елемент у зовсім інший спосіб спільної діяльності. Так, не дуже зацікавившись навчальним матеріалом, учні можуть зайнятися сторонніми справами: обміном живими враженнями про будь-який предмет і з будь-якого приводу, тобто розвагами.

5. Гра – прихована взаємодія на подвійному рівні, результат якої заздалегідь вирішений тим учасником, що веде гру в спільній діяльності. Зовні він робить одні дії, а їх справжній, але прихований зміст і цілеспрямованість зовсім інші. Спільна діяльність у цьому випадку не рівноправна, і учасник, який веде гру, при затраті менших зусиль отримує більший результат за рахунок дій іншого партнера.

6. Досягнення близькості – вищий спосіб спільної діяльності, коли немає необхідності обманювати, принижувати, змушувати, експлуатувати іншого, коли взаємодіючі сторони буквально без слів розуміють один одного і є одnodумцями у спільній діяльності. При цьому й учителеві, і дітям ясна, зрозуміла й близька мета, завдання спільної діяльності й нікому не спадає на думку ухилятися, відсторонятись або займатися іншими справами [1].

Слід зазначити, що спільну діяльність педагога з учнями в педагогічній взаємодії характеризують наступні ознаки:

- координація дій сторін у часі й просторі;
- наявність спільної мети досягнення усвідомлюваного й планованого результату;

- чіткий розподіл повноважень між учасниками згідно рівнів їхньої кваліфікації, що проявляється як у самому процесі спільної діяльності, так і в її кінцевому результаті;
- виникнення оптимальних міжособистісних взаємин, що визначають позитивний характер спільної діяльності.

Наявність цих ознак у певній мірі гарантується існуванням справжньої рівності у спілкуванні й партнерства в спільній діяльності між учителем і учнями.

Висновки та перспективи подальших розвідок... Таким чином, здійснений аналіз змісту, структурних компонентів процесу педагогічної взаємодії дозволяє стверджувати, що процес педагогічної взаємодії – процес складний за своєю природою і технікою виконання, в якому враховуються чисельні фактори і умови педагогічної діяльності, особливості особистості педагога і беруть участь його професійні знання, вміння і навички.

Перспектива розробки зазначеної проблеми пов'язана, насамперед, з вивченням факторів, які блокують розвиток суб'єкт-суб'єктної взаємодії, зокрема, вивчення психолого-педагогічного портрету сучасного вчителя, якому комфортно працюється в суб'єкт-суб'єктних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Белухин Д.А. Личностно ориентированная педагогика в вопросах и ответах. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. – 312с.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, 1998. – 204с.
3. Красновський В.М. Гуманізація шкільної освіти: психологічний вимір. – К.: Наукова думка, 2007. – 152с.
4. Легун О.М. Розвиток у педагогів орієнтації на суб'єкт-суб'єктну взаємодію у процесі післядипломної освіти. Автореферат кандидата психологічних наук. – К., 2005. – 21с.
5. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / Под ред. С.А.Смирнова. – М.: Академия, 1999. – 512 с.
6. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька. – Навч. Посібник. – К., 2002. – 270 с.
7. Рыбакова М.М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе. – М.: Просвещение, 1999. – 189с.
8. Сериков В.В. Образование и личность. – М.: Педагогика, 1999. – 287с.

Анотація

С.Б.Брычок

Сущность и содержание процесса педагогического взаимодействия: личностно ориентированное измерение

В статье раскрыты составные процесса педагогического взаимодействия в личностно ориентированном педагогическом процессе, акцентировано внимание на значении определения этапов коммуникации.

Ключевые слова: педагогика взаимодействия, личностно ориентированная педагогика, субъект-субъектные отношения, общение, партнерство.

Summary

S.B.Brychok

The Essence and Content of the Process of Pedagogical Interaction: Personally Directed Dimension

The compounds of the process of pedagogical interaction in the personally directed pedagogical process are revealed in the article, special attention is accentuated on the meaning of definition of communication stages.

Key-words: pedagogics of interaction, personally directed pedagogics, subject-subject relations, communication, partnership.

Дата надходження статті

„26” вересня 2007 р.

УДК 371.135.001.76 (045)

Ю.О.БУДАС,
аспірант
(м.Вінниця)

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ ЯК СУБ'ЄКТА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті розглядаються особливості формування особистості майбутнього вчителя як суб'єкта інноваційної діяльності в процесі його професійної підготовки. Особистісні якості вчителів, котрі здійснюють інноваційну діяльність, розглядаються як головні при реалізації нововведень в педагогічному процесі.

Ключові слова: особистісні якості, інноваційна діяльність, емоційно-ціннісне відношення, особистісно орієнтовані технології.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Головне місце на ринку освітніх послуг завжди посідають кадри. Особистість вчителя, його професійні та моральні якості є запорукою розвитку